

...och vad hände sedan?

Licentiaterna i statskunskap 1950–1975

Leif Johansson

Mellan åren 1950–1975 avlades i Sverige licentiatexamen av 232 studerande inom ämnet statskunskap.¹ 1 juli 1974 avskaffades den akademiska doktorsgraden och ersattes av doktorsexamen. Och strax därefter blev det i princip inte längre intressant att avlägga fil.lic.-examen. Den fråga som här intresserar är: Vad hände sedan med de 232 licentiaterna? Frågar gäller alltså inte ”Vem blev forskare?” utan istället ”Vad blev forskaren?”

Låt oss börja med frågan: Hur många av licentiaterna fortsatte med sin forskning och blev disputerade doktorer? Svaret är 77 stycken, dvs. 33 %.² Nästa fråga: Är det någon större skillnad mellan de olika universiteterna i Sverige? Svar ges i tabell 1.

Tabell 1. Andel licentiaterna i statskunskap som senare disputerat för doktorsgrad/doktorsexamen. Fördelning efter universitetsort

Universitetsort	Procent av licentiaterna som senare disputerat	Antal
Lund	45 %	21 av 47
Göteborg	35 %	7 av 20
Stockholm	30 %	24 av 79
Uppsala	30 %	19 av 65
Umeå	29 %	6 av 21
<i>Totalt</i>	<i>33 %</i>	<i>77 av 232</i>

1 Enligt förteckning i rapporten ”Forskning om politik” som jag publicerade 1975 inom ramen för projektet ”Forskarutbildningens resultat 1890-1975” under ledning av professor Birgitta Odén.

2 Ibid.

Det torde måhända något glädja den lundabaserade läsekretsen att Statsvetenskapliga institutionen i Lund under Nils Stjernquists ledning uppvisar den klart högsta andelen licentiat som fortsatte till disputation (45 %). Kan förklaringen till detta möjligen vara så enkel att det beror på att licentiaterna i Lund – mer än på andra institutioner – trivdes och uppmuntrades på institutionen och av de därstädes befintliga arbetsförhållandena och arbetskamraterna. Och vilka var licentiaternas arbetskamrater, t.ex. hur många kvinnliga sådana fanns det? Se tabell 2.

Tabell 2. Andel kvinnliga licentiat. Fördelning efter universitetsort

Universitetsort	Procent kvinnliga licentiat	Antal
Lund	2 %	1 av 47
Göteborg	5 %	1 av 20
Stockholm	13 %	10 av 79
Uppsala	9 %	6 av 65
Umeå	14 %	3 av 21
<i>Totalt</i>	<i>9 %</i>	<i>21 av 232</i>

Något nedstämda måste nu lundensarna konstatera det trista: tätpositionen i tabell 1 har nu förbytt till en bottenplacering i tabell 2. Men Lund – liksom Göteborg – hade i alla fall en kvinnlig licenciat. I Lund Paula Uddman och i Göteborg Lena Runström. På övriga ställen var pionjärerna inte riktigt lika ensamma, men efterföljarna var de facto inte särskilt många.

Nu åter till huvudfrågan: Vad blev det sedan av fil.lic.-arna? Ja, en sak vet vi ju redan: En tredjedel fortsatte till disputation.³ Men vad hände därefter med dessa filosofie doktorer och vad hände med de som tyckte att det kunde räcka med en fil.lic. som intellektuellt akademiskt bagage inför framtiden? Besked om detta lämnas i tabell 3 där redovisning görs efter de två olika delpopulationerna, dvs. de med enbart fil.lic.-examen och de som fortsatte till disputation.

3 En licenciat från 1964 – Ingemar Mundebo – har en rekordlång tidsperiod (44 år) mellan lic.- och doktorsdisputation. Efter lic.-examen arbetade Mundebo som byråchef, blev sedan riksdagsledamot för folkpartiet, statsråd, landshövding i Uppsala och slutligen generaldirektör för Riksrevisionsverket. Först därefter avrundade han sin karriär med att disputerat. I titeln på sin doktorsavhandling från 2008 ställde han frågan som han mycket undrat över: *Hur styrs staten?*

Tabell 3. Karriärväg för de med endast licentiatexamen i jämförelse med de som senare också disputerat

Framtida karriär	Population	
	Endast fil.lic.	Fil.lic. + doktor
Professor	1,9 %	40,3 %
Universitetslektor	18,1 %	50,6 %
Lärare inom skolväsendet	20,0 %	1,3 %
Lärda verk	5,2 %	0,0 %
FöF Förvaltning	21,3 %	5,2 %
Organisationer	7,7 %	2,6 %
Massmedia	5,2 %	0,0 %
Utomlands	7,1 %	0,0 %
Uppgift saknas	13,5 %	0,0 %
Samtliga	100 % (n=155)	100 % (n=77)

Av de 155 licentiaterna som inte fortsatte till disputation stannar 20 % kvar inom den akademiska världen. En lika stor andel hamnar i det allmänna skolväsendet, normalt som lektorer på gymnasium. Ytterligare drygt 20 % blir ämbetsmän inom någon del av statlig förvaltning, undantagsvis även kommunal eller landstingskommunal sådan. Rekordhållaren vad gäller byråkratisk karriär torde vara Claes Örtendahl: fil.lic. i Stockholm 1969. Därefter inga fler meriter i den akademiska världen, men väl i den extramurala byråkratin: Han var förste sekreterare i Landstingsförbundet 1972–1976, blev planeringssekreterare vid Västernorrlands läns landsting 1977 och var landstingsdirektör i Kopparbergs län 1978–1982. Örtendahl var statssekreterare vid Civildepartementet 1983–1986, generaldirektör och chef för Statskontoret 1985–1989 och generaldirektör och chef för Socialstyrelsen 1989–1998. Från 1999 har han varit konsult för Sida, Världsbanken och Världshälsoorganisationen med flera. (Tack till Wikipedia.)

Två licentiaterna från Lund utmärker sig: Bertil Fiskesjö blir riksdagsman för Centerpartiet och tredje vice talman. Finn Bergstrand gör diplomatisk karriär och kommer tio gånger att överlämna kreditivbrev till ett utländskt statsöverhuvud.⁴

Fem procent går vidare till jobb som bibliotekarier, arkivarier och liknande i de s.k. lärda verken, dvs. Riksarkivet, andra vetenskapliga arkiv, muséer och bibliotek. Organisationer av olika slag suger upp 8 % av licentiaterna, något färre (5 %) går till massmediavärlden. Om resterande 20 % finns bara uppgifter om att en del försvinner från Sverige (7 %); övriga har över huvud taget inte

4 Åter i Lund som pensionär skriver han sedan under pseudonymen Måns Ripa ett dussin kriminalromaner. (Finn Bergstrand, 2021. *Eftertankar. En självbiografi.*)

kunnat lokaliserats utan tidskrävande detektivarbete som fått anstå. Sannolikt finns flertalet av dem ute i förvaltningar av olika slag.

För de licentiaterna som också disputerar (77 stycken, 33 %) blir framtiden annorlunda och mer entydig: hela 91 % förblir intramurala med kommande titlar som professor eller universitetslektor, vissa med kompetensbeteckningen docent.

Bara två stycken återfinns i kategorin Organisationer. Ingen finns i kategorin Massmedia. Ingen går heller till privat företagsamhet. Ämbetsmannabanan – fyra stycken (5 %) – blir inte inledningsvis heller någon vanlig karriär. Det sagda måste dock kompletteras med upplysningen att vissa av akademikerna senare i livet gör karriär utanför universitetsvärlden och hamnar då i kategorin Förvaltning, varvid procentsiffran för Förvaltning stiger från 5 % till 13 % samtidigt som andel kvar inom universitetsvärlden efter disputation sjunker från 91 % till 83 %. De sex disputerade akademiker som senare gör extramural karriär är:

Bengt-Owe Birgersson	statssekreterare, VD för SABO
Sverker Gustavsson	statssekreterare
Daniel Tarschys	statssekreterare, ordf. i social- och utrikesutskottet, generalsekreterare i Europarådet
Birger Hagård	riksdagsman för Moderaterna
Björn Molin	ordf. i finansutskottet, handelsminister, landshövding
Krister Wahlbäck	utrikesdepartementet, chef för säkerhetsavdelningen

Gud älskar udda tal säger Vergilius

Därmed lämnar jag det generaliserande perspektivet och övergår till att berätta om några individuella mer eller mindre udda och ”speciella” karriärer inom den studerade statsvetarpopulationen. Den observante som gillar sådant undrar sannolikt över de inledande 1,9 procenten i tabell 3 ovan. Vad är detta? Tre professorer som alltså inte har disputerat men likväl erövrat professorstitel. Den akademiska världen har sina anomalier. Vissa kan förklaras, andra inte:

- 1) Professorn (i samhällsontologi vid Tandläkarhögskolan i Malmö) Björn Söderfeldt har disputerat, men inte i statsvetenskap. Avhandlingen heter “Inequality in health: a comparative methodological analysis of a new way to measure social classes (1988). Sedan 1995 handledde Söderfeldt arton doktorander fram till disputation. De flesta professorer har handlett färre. Men hans akademiska karriär började med en fil.lic. i statskunskap.
- 2) Walter Carlsnaes fil.lic. i Uppsala 1972. Han blev sedermera professor utan att ha disputerat i Sverige, men 1976 erövrade han vid Oxford University

de facto titeln "D. Phil.". (Vid en konkurrens om Uppsalaprofessuren 1996 blev han dock ratad till förmån för Olof Pettersson. Bland annat menade den sakkunnige Dag Anckar att Carlsnaes i sin bok om ideologibegreppet hos Marx och Weber m.fl. "i stället för att framlägga en egen lösning vrider och vänder han på andras."

- 3) Jan-Erik Lane är förvisso professor i statsvetenskap, men har inte disputerat varken inom- eller utomlands. Men saken har en enkel, låt vara udda förklaring. I normalfallet har en professor disputerat, men det är inget formellt krav. I verkligheten gick de sakförståndiga på den (icke förbjudna, men ovanliga) linje som salig professor Ingemar Ståhl i Lund en gång triumferande lät meddela: "Se på mig, en bra lic.-avhandling är fullt tillräckligt för att bli professor". Det kan tilläggas att Jan-Erik Lane är lite udda också i ett annat avseende: Han är okänd för svenska Wikipedia, men välkänd för den engelska: Jan-Erik Lane "has published more than 500 books and articles. He has been full professor in 3 universities and visiting professor at many more". Universiteten som det handlar om ligger i Umeå, Oslo och Genève.

Om Sarah Thorelli och hennes Palle

Ytterligare en kvinnlig pionjär förtjänar uppmärksamhet. Sarah Thorelli blev fil.lic. i Stockholm redan 1952. Avhandlingen hette "Three studies on the subject of sovereignty". (Ingen i Sverige hade tidigare skrivit en statsvetenskaplig avhandling på engelska.) Därefter gjorde hon på Riksdagens uppdrag den första officiella översättningen till engelska av Sveriges grundlag från 1809. Ett antal statsvetare ute i stora världen torde ha blivit begestrade över att nu få tillgång till ett intressant men tidigare obegripligt källmaterial. Idag är det med blandade känslor läsaren tar till sig informationen om denna händelse som den återgavs i *Svenska Dagbladet* (1954-01-31):

Bakom den engelska översättningen, en verklig kraftprestation, står en ung kvinnlig statskunnskapare av amerikansk börd, gift med en känd svensk akademiker, mor till två småtingar och med en fil.lic. hos Gunnar Heckscher på Stockholms högskola i det vetenskapliga bagaget. Det är fru Sarah Thorelli, vars make, fil.lic. och jur.kand. Hans B. Thorelli f. n. styr och ställer som direktör i Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.

Läsaren lämnas här ingalunda i okunskap om i vilken makalöst meriterad manlig miljö som den kvinnliga kapaciteten fru Thorelli gör sin kraftprestation. Någon ser måhända idag texten som ett indicium på sanningshalten i talet om 1950-talet som 1800-talets sista decennium.

Gunnar Heckscher behöver ingen närmare presentation, men däremot Hans B. Thorelli. Han blev fil.lic. i statskunskap 1950. Fyra år senare blev han doktor i statsvetenskap på en i Sverige och speciellt i USA mycket uppmärksammas (och där ännu använd avhandling inom juristutbildningen) med titeln "The Federal Antitrust Policy – Origination of an American Tradition". År 1959 blev så den svenske statsvetaren utnämnd till "Professor of Business Administration" vid Chicago University – ett ledande amerikanskt universitet, känt för sina nationalekonomer. Vid sin död 2009 hade han vunnit internationellt erkännande och varit gästprofessor på många ställen över hela världen. Tio böcker skrev han själv och två skrev Sarah och han tillsammans. Dessutom mängder av uppsatser och bokkapitel.

Hans B. Thorelli – i vänkretsen med smeknamnet Palle – var på sin tid Sveriges mest internationellt kände statsvetare – låt vara ett kändskap som förutom den statsvetenskapliga avhandlingen också var baserat på omfattande produktion inom ramen för en professur i Business Administration. Och ännu har väl ingen svensk statsvetare publicerat en doktorsavhandling som fått större internationell uppmärksamhet. Men det var av Fahlbeckska stiftelsen i Lund som Palle fick sin första medalj för framstående avhandling. Sedan skulle det bli många fler, bl.a. ett tiotal mycket positiva recensioner i välrenommerade amerikanska tidskrifter.⁵

Tre andra särilingar

"Den försmådde polemikern" alias "den fristående rebellen" är i akademiska sammanhang en icke-institutionsanknuten begåvad intellektuell rebell som ryter om att kejsaren är naken och skjuter verbala giftpilar och helst mot de mest meriterade höjdarna i branschen.

I sammanhanget kan Erik Moberg tjäna som ett exempel. Han blev fil.lic. 1967 i Göteborg på avhandlingen "Modeller för internationella konflikter och rustningsförlopp". När han senare i livet läst professor Leif Lewins bok "Statsvetenskapens grunder" från 2015, levererar han från sin hemsida⁶ en mycket kritisk recension som avslutas på ett sätt som dock sannolikt blockerar fortsatt meningsfullt meningsutbyte:

Att Leif Lewin inte lyckats i sin ambition att integrera statsvetenskapens olika delar är uppenbart. Och det är en sak. Men hur

5 För den som vill läsa mer om den numera bland dagens svenska statsvetare sannolikt ganska okände Thorellis enastående vetenskapliga karriär hänvisas till Lars-Gunnar Mattssons utförliga levnadsteckning, som nås via länken: <https://docplayer.se/169694539-Hans-b-thorelli-statsvetaren-som-blev-professor-i-foretagekonomi-i-usa.html>

6 <http://www.mobergpublications.se/>. Självt presenterar sig Moberg här som en "non-affiliated political scientist".

kommer det sig att Studentlitteratur – ett förlag med vetenskapliga och akademiska ambitioner – kunnat ge ut en skrift av detta slag.

Så uttrycker man sig knappast i den akademiska världen om man inte är en provokativ rebell fristående från densamma – och sannolikt av någon tidigare anledning blivit ett något slags svart får inom någon del av densamma. Man anar förekomst av gamla ostar i historien. Möjligen finns doften av en sådan att hitta i *Statsvetenskaplig tidskrift* från 2012 (nr 4), där professor emeritus Axel Hadenius recenserar Erik Mobergs nya tjocka bok "Statsvetenskap":

/författaren/ ägnar sig till stor del åt intellektuellt 'hemsnickeri'. Han funderar gärna själv och antar att saker förhåller sig på ett visst sätt. Ibland slår han huvudet på spiken och säger något riktigt intressant. Men många gånger blir resonemangen rätt tomma, och i en del fall blir de minst sagt tvivelaktiga. Det Moberg illustrerar är den talangfulle – och mycket intresserade – autodidaktens dilemma. Trots engagemanget och den tydliga begåvningen hamnar han alltför ofta lite off side – och några gånger helt fel – eftersom han inte är i kontakt med den aktuella, bästa forskningen på de områden som han gett sig in på. Slutsatsen därmed: kan boken rekommenderas som grundläggande lärobok i statsvetenskap? Mitt svar är nej.

Det kan noteras att t.ex. nationalekonomen Andreas Bergh i Lund är av annan mening: "Erik Moberg har skrivit en lärobok med titeln Statsvetenskap, och lagt ut den på nätet. Jag fastnade direkt för kapitel 2, Stater under 5000 år. Tänk om min a-kurs sett ut så en gång i tiden, då hade jag kanske inte blivit ekonom."⁷

Nils-Eric Sandberg (före detta ledarskribent i DN och publicist i filosofiska och ekonomiska ämnen), ger också översvallande beröm:

Statsvetenskapens problem är att den alltför lite handlar om just staten, och alltför mycket saknar teoribildning. Så Moberg ger sig på uppgiften att formulera en teori om statens uppkomst och struktur. Med en enorm beläsenhet kartlägger han en rad områden, med början i den tidiga historien. /.../ De lärare i statsvetenskap som vill ta ansvar för sitt ämne bör omgående sätta boken i händerna på sina studenter.⁸

Det kan tilläggas (som också Erik Moberg gör på sin hemsida och i sin slutreplik till Hadenius i *Statsvetenskaplig tidskrift* 2013/1) att fem utländska

7 <http://berghsbetraktelser.squarespace.com/blogg/2010/12/11/statsvetenskap-av-erik-moberg.html>.

8 <https://www.kristianstadsbladet.se/nils-eric-sandberg/att-studera-staten/>.

statsvetarprofessorer publicerat mycket entusiastiska recensioner i stil med den av James N. Druckman, Northwestern University: "This is a book that will teach students and citizens about how the state works. The book covers nearly all forms of states – something virtually no other book does. It is a must read."

Nu över till en statsvetenskaplig särpling av ett helt annat slag – en förvisso sällsynt men verkligt skrämmande sådan. Det handlar om en historia som saknar motstycke i svensk brottshistoria.

Den empatilöse kriminelle psykopaten

Den empatilöse kriminelle psykopaten kan i princip ha vilket socialt ursprung och utbildningsnivå som helst och bör alltså rent statistiskt inte helt osannolikt kunna dyka upp även bland de som t ex avlagt fil.lic.-examen i statsvetenskap. Och så visar sig också vara fallet. Sten Johansson heter han och avlägger sin fil.lic. i Uppsala 1966 med en avhandling kallad "Striden om AB Statens Skogsindustrier. En studie av den statliga företagsamheten inom skogsindustrin fram till 1960". Därmed har han meriterat sig för tjänst som lektor på gymnasium. En sådan tjänst får han också på Njudungsgymnasiet i Vetlanda. Men snart brakar helvetet loss och i över 20 år håller lektorn och filosofie licentiaten Sten Johansson en hel smålandsbygd, Stenberga, i skräck. Kort efter det att han flyttat till en gård han köpt, börjar hus och gårdar – även Johanssons egna – brinna. Mellan 1968–1976 orsakade Johansson 25 bränder. Efter en lång spaning från polisens sida grips Johansson och döms 1982 till sju års fängelse för mordbrand.

Redan 1985 blir han villkorligt frigiven och en rad nya märkliga händelser börjar inträffa. I april 1989 brister det helt för den hänsynslöse Sten Johansson. Rasande av svartsjuka skjuter han sin äldre granne och dennes syster. Därefter iscensätter han en hel rad bränder för att dölja mordet och kasta skulden på någon annan. Han hugger av mordoffrets tumme och använder denna för att plantera fingeravtryck runt om i den brinnande bygden. Efter ett intensivt arbete av kriminalen i Stockholm grips Johansson – i media mycket omskriven som "lektorn" eller "Stenbergapyromanen". Tack och lov kallas han aldrig för statsvetaren!

Under rättegången blir inkallade rättspsykiatriska experter oeniga: är Sten Johansson en pyroman som lider av sjukdomen pyromani (i så fall med slutet psykiatrisk vård som påföljd) eller är han en empatilös psykopat med en uttalad narcissistisk personlighetsstörning som kan dömas till fängelse? Rätten gick på den sistnämnda linjen och 1989 dömde Eksjö Tingsrätt Sten Johansson till livstids fängelse för mord, mordbrand, grov skadegörelse och försök till grov skadegörelse. Sten Johansson, som nu har bytt namn, frigavs 2009 efter 19 år i fängelse.

Det blev en lång och ryslig historia att berätta. I *Expressen* 15 nov 2009 finns kortversionen med förvånande kärleksfullt slut: "Han mördade två personer,

brände ned ett trettiotal byggnader och höll en hel bygd i skräck. Nu blir Sten Johansson, 69, fri efter 19 år och vill leva som pensionär *med sin fästmö* (min kursiv). Om Vergilius levat och varit Expressens reporter hade han sannolikt avslutat sin artikel med att upprepa sitt välkända credo: *Amor vincit omnia et nos cedamus amori* – ”Kärleken övervinner allt, så låt oss besegras av kärleken”.

Författaren Trygve Bång, Malmö, gav 2006 ut verklighetsromanen ”Psykopaterna” som bygger på händelserna i Stenberga. Under arbetet med boken träffade han Sten Johansson på fängelset i Kalmar. ”En intelligent man som verkade må ganska bra. Han anser sig vara ett fall för världslitteraturen”, säger Bång.

Efter denna förskräckliga historia känns det som en lättnad att avslutningsvis bland de filosofie licentiaterna i statskunskap också kunna presentera en sannolikt oförvitlig gudsman:

Clarence Nilsson prästvigdes 1947, blev fil.lic. i Uppsala 1962 på avhandlingen ”Sam Stadener som kyrkopolitiker” och disputerade 1964 på en avhandling med samma titel och blev därefter universitetslektor i statskunskap. Utnämndes till domprost 1970, från 1986 även hovpredikant. I minnesrunan i *Svenska Dagbladet* den 27 juni 1999 över Clarence Nilsson står att läsa att han var ”den kunnige och synbart starke ... lämpad som ordningsman ... ingen väckelsepredikant ... en folkkyrkans trygghetspredikant ...”

Så kan det gå. Och så gick det.